

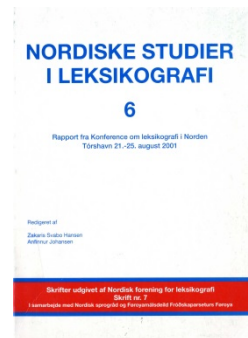
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Medan kunden rakas växer skägget

Forfatter: Carl-Erik Lundbladh

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 6, 2003, s. 221-226
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Medan kunden rakas växer skägget

In a comprehensive dictionary which is published as it is being made over an extended period of time there is a great risk of inconsistencies and fallacies in cross-references. If the object of description is modern language, there is also a risk that the earlier parts of the dictionary will be more or less outdated when the last parts are made. This paper intends to show how the Swedish Academy Dictionary deals with problems caused by a sometimes outdated, incomplete or erroneous description in earlier parts of the dictionary.

Att en ordbok publiceras i delar efter hand som den skrivs resulterar lätt i en beskrivning där senare delar står mer eller mindre dåligt i samklang med tidigare delar av ordboken. Risken för detta i en ordbok som beskriver modernt språk ökar dels med utgivningstiden (språket hinner förändras innan ordboken blir klar), dels med strängheten i beskrivningskraven (ju strängare kraven är i fråga om vad som ska beskrivas desto större är risken att någonting missats som borde ha varit med för att passa till senare delar). I detta bidrag redogörs för hur SAOB har valt att praktiskt förhålla sig till en beskrivning som inte är fullständig eller aktuell eller där något är fel. Redogörelsen blir också en beskrivning av en del av ordbokens hänvisningsstruktur.

Beskrivningskrav

SAOB ska beträffande alla ord som ges en beskrivning redogöra för deras moderna uttal, ordklass, böjning, formvariation i nysvenskan (från 1521), etymologi och såväl modern som äldre betydelse. Böjningsvariation och betydelse ska beläggas med åtminstone äldsta och (vid inskränkt bruklighet) yngsta språkprov. När ett ord förekommer som senare led i sammansättning ska det framgå vilket ord det är, så att ytterligare upplysning kan inhämtas på dess alfabetiska plats. Både egna ord och sådana som bara utgör efterled i sammansättningar (t.ex. *-hänt* i *bögerhänt*) eller produktiva, ordliknande, germanska suffix beskrivs i egen artikel. Vidare gäller i princip att bara fullt brukliga ord som förklaras på sin alfabetiska plats i ordboken får användas i definitionerna.

Kraven gör förvisso SAOB till en innehållsrik ordbok, men de blir ibland svåra eller omöjliga att uppfylla.

Efterled i sammansättning

Det händer att en sammansättnings efterled inte har beskrivits som eget uppslagsord, antingen av förbiseende eller på grund av att ordet inte fanns när ord på samma begynnelsebokstav beskrevs. I sådana fall ger ordboken upplysning om senare ledens uttal, ordklass, böjning och etymologi vid sammansättningen. Så har t.ex. *dekor* beskrivits på sammansättningen *sandstens-dekor*.

SANDSTENS-DEKOR. ~*dek.²r*, r.; best. -en. [senare leden är **dekor**, av fr. *décor*, vbalsbst. till *décorer* (se **dekorera**)] dekor (dvs. utsmyckning) av sandsten (t. ex. på byggnad). *UpplFmT* 44: 50 (1932).

Om ordet fler gånger dyker upp som efterled i sammansättning hänvisas i en etymologisk parentes till den sammansättning som redovisar dess uttal etc. På t.ex. **silver-dekor** hänvisas till **sandstens-dekor** och på **social-knutte** till **skinn-knutte**, där det förklaras vad *knutte* är. När orden på *b-* skrevs fanns inte ordet *behå*, men beskrivning står nu bland sammansättningarna till **stretcha**, till hands om fler sammansättningar med *-behå* kommer att skrivas.

STRETCH-BEHÅ. ~*behå*⁰² l. ²⁰, r.; best. -n; pl. =. [senare leden är **bh**, initialförkortning av **bröst-hållare** o. **byst-hållare**] bysthållare av stretch-material. *NDamV* 1964, nr 44, s. 11 (*annons*).

På **sjö-raggare** redovisas *raggare*, möjlig att hänvisa till från ev. annat ord med *-raggare* och naturligtvis en information för den ordboksanvändare som vill veta något om *raggare*. Det är emellertid tyvärr svårt för användaren av ordboken i pappersversion att t.ex. hitta sammansättningarna med *-raggare*, men nätversionen (OSA) ger bättre möjlighet. Man kan söka uppslagsord med initial trunkering (*-). Med förbättrade möjligheter kommer användaren förhoppningsvis att hänvisas till sammansättningen när han eller hon söker ett ord som inte finns såsom eget uppslagsord men har beskrivits där det utgör efterled.

Det händer att en sammansättning behandlas utan att dess efterled vare sig tidigare har beskrivits på sin plats såsom eget ord eller beskrivs närmare på sammansättningen. T.ex. har efterleden i **ras-diskriminering** eller **skol-daghem** ingen beskrivning. Att SAOB inte klargör vad en efterled är för ord är mindre vanligt. Det är t.ex. normalt att ordbildningen kommenteras i etymologisk parentes när det behövs. Sålunda omtalas att efterleden i **sex-dukare** är en bildning till **duk**. Efterledens formella ursprung och tillhörighet redovisas alltså oftast noggrant.

När betydelsen avviker från beskrivningen av efterleden såsom eget ord är det emellertid mindre vanligt att detta tydligt framkommer. Den betydelse som ett ord har när det förekommer såsom efterled i sammansättning ska egentligen redovisas där ordet är huvuduppslagsord. Om så inte har skett är det inte lika besvärande som när ordet inte är beskrivet över huvud taget. Det är normalt och vanligt att ordboken ger en tillfredsställande beskrivning av en sammansättnings hela betydelse utan att redovisa något extra om efterleden. På **bank**, sbst.³ finns exempelvis inte betydelsen 'lager' redovisad. Därför kan inte efterleden i **sperma-bank** självklart knytas till något moment på **bank** såsom huvudord. Ordboken nöjer sig i detta fall med att beskriva betydelsen hos **sperma-bank** med 'lager av nedfryst sperma avsedd att användas vid konstgjord befruktning.' Om **bank** hade skrivits idag eller samtidigt med **sperma-bank** hade den utvidgade betydelsen 'lager för senare användning, förråd' sannolikt redovisats.

På motsvarande sätt förklaras **svets-loppa** som 'gnista som uppkommer vid svetsning' utan att det förklaras hur 'gnista' hänger ihop med *loppa*. Sammansättningens betydelse beskrivs alltså korrekt, trots att efterleden inte kan knytas till beskrivningen av *loppa* såsom eget ord. När **vokal-fonem** strax ska skrivas klommer den betydelse som *fonem* numera har

att redovisas för första gången. Beskrivningen som står på **fonem** avser nämligen en äldre betydelse ('i språkligt syfte frambragt ljudmassa') och kan därför inte användas.

Det framgår ofta av betydelsebeskrivningen på sammansättningen hur efterledens betydelse har utvecklats. Det kan t.ex. påpekas att betydelsen är bildlig eller oegentlig. På **omsusad** hävdas att ordet är begränsat i sin användning till poesi eller vitter stil. Att det inte längre stämmer kommenteras inte på **skandal-omsusad**, men betydelsen av hela sammansättningen förklaras som bildlig och med "som är föremål för många skandalhistorier." En utförlig definition av sådan betydelse hos efterled som saknas på platsen såsom huvudord finns också på **skatte-paket**: "bildl., om sådan samling förslag l. bestämmelser på beskattningens område som betraktas ss. en helhet o. som presenteras (o. genomföres) i ett sammanhang." Denna bildliga betydelse hade inte etablerats när **paket** skrevs (så t.ex. sammansättningen *paketlösning* är inte medtagen). Ordboken får därför ge en utförlig definition också på **spar-paket** och **stimulans-paket**.

STIMULANS-PAKET. bildl., om ett antal av samhöriga l. på en gång vidtagna stimulansåtgärder. *GHT* 10/12 1971, s. 10 (om *regerings-åtgärder*).

Normalt skulle ordboken ha kunnat hänvisa till ett moment på **paket** för att beskriva efterleden i **skatte-paket** osv. Så görs ofta för att spara utrymme. T.ex. har ordboken bara definierat **slotts-jord** som 'lott tillhörig jord' och hänvisat till **jord** moment 5 ("om jordytan l. marken [...] betraktad såsom föremål för ekonomiskt utnyttjande[...]") för att klargöra vad efterleden betyder.

SLOTTS-JORD. lott tillhörig jord (se d. o. 5). *BtRiksdP* 1875, I. 1: nr 20, s. 3.

Vid det moment som beskriver efterleden såsom eget ord hänvisas läsaren ofta vidare till några sammansättningar med ordet i aktuell betydelse såsom efterled.

om jordytan l. marken (med vad som växer därpå l. finnes däri) betraktad ss. föremål för ekonomiskt utnyttjande o. för äganderätt [...] (*Adeln har*) begiärat ther någon af them sigh förwärfwade någon aflinge Tompt, Jord eller Huus i Städret, the thå må hafwa frij mackt at disponera theröfwer. *STIERNMAN Riksd.* 1640 1668. [...] jfr **ALLMÄNNINGS-**, **ARV(E)-**, **AVLINGE-**, **AVRADS-**, **BOSTÄLLS-**, **FRÄLSE-**, **HEMMANS-**, **KAPLANS-**, **KLOCKAR(E)-**, **KRONO-**, **KRONOSKATTE-**, **KYRKO-**, **KÖP-**, **LÖNING-**, **ODAL-**, **PRÄST-**, **SKATTE-**, **SKATTEFRÄLSE-**, **SLÄKT-**, **STADS-**, **SÄTERI-**, **TJÄNSTE-**, **VEDERLAGS-**, **ÄTT(E)-**, **ÖDE(S)-JORD** m.fl.

En motsvarande beskrivning av senare betydelse hos *paket* får alltså vänta till SAOB:s andra upplaga eller till en utveckling av ordbokens elektroniska version.

Fall där sammansättning inte beskrivits

Normalt beskrivs och beläggs en sammansättnings betydelse antingen i s.k. ramsa efter förleden såsom uppslagsord eller i egen huvudartikel. Det finns emellertid fall då ordboken beskriver och belägger sammansättningen på efterledens plats. Sammansättningen *banröjare*

t.ex. är inte beskriven och belagd på **b-**. Betydelsen hos *-röjare* har emellertid beskrivits på **röjare** och i moment 3 *b* har det framhållits att betydelsen särskilt förekommer såsom järnvägsterm i sammansättningen **ban-röjare** ("om en framtill på lok anbringad anordning avsedd att hålla banan fri, särsk. (o. numera bl.) om plogformigt järngaller som (under sommarhalvåret) är anbragt på vissa lok"). Eftersom de beläggande språkproven egentligen inte hör hemma på **röjare** utan på det icke skrivna **ban-röjare** står de inom parentes.

Beskrivningen av en sammansättning på efterledens plats är ett slags komplettering för att man ska kunna redovisa efterledens betydelse eller former. På t.ex. **sköra**, v.³, redovisas **kall-sköra** för att en mera modern användning av **sköra** ska kunna beläggas. Redovisningen hör egentligen hemma på **kall**. På **snål** moment 3 *b* redovisas betydelsen 'som förbrukar bara lite energi'. Eftersom denna betydelse huvudsakligen och äldst förekommer såsom efterled ges språkprov med *bensinsnål* resp. *energinsnål* sist efter ett "jfr". På **sked**, sbst.¹ moment 4 *g* beskrivs den gamla cykelattiraljen 'metallhylsa som vid bromsning trycktes mot hjulringen.' Belägg finns bara på ordet i sammansättningar, bl.a. *bromssked*, som anförs med språkprov inom parentes.

(förr) i cykelbroms: skedbladsformad metallhylsa som vid bromsning trycktes mot hjulringen; särsk. i sgrna **SKED-BROMS** o. **BROMS-SKED** (ÖSTBERG *Vel.* 13 (1894)), **STÅL-SKED**.

Det finns naturligtvis fall då något har beskrivits fel. Det är inte vanligt att felaktigheter i SAOB korrigeras i senare häften, men det förekommer, och i åtminstone ett exempel korrigeras en olyckligt beskriven sammansättning på stället där efterleden behandlas i egen artikel. **Havre-röte** fick den olyckliga definitionen 'röta på havre', men ordet betecknar en fågel, nämligen svart stork. Detta redovisas i en divisartikel **-röt** och sammansättningen **havre-röt** el. **havre-röte** beläggs med språkprov inom parentes.

En annan diskret rättelse finns på **skörk**, Anm. 2, där det påpekas att ett *sjark*, som hänvisats till **skörk**, är fel för *spark*.

Användning av ord som inte beskrivits i ordboken

Alla ord som används i SAOB:s beskrivningar ska själva få sin beskrivning i ordboken. Undantag tillåts för självklara sammansättningar, t.ex. sådana på *-lik*, *-liknande*, *-formad* (*gummiliknande*, *nagelformad*). Annars när ett ord används som inte har fått egen beskrivning, så parafrastras det eller ges en betydelsebeskrivning direkt inom parentes. Eftersom t.ex. *dekor* inte beskrivits tidigare kan ordet inte ensamt användas för att beskriva sammansättningen **sandstens-dekor**. Därför förklaras det inom parentes "dekor (dvs. utsmyckning) av sandsten." För att förklara t.ex. **sol-cell** används *fotocell*, men eftersom *fotocell* inte har beskrivits på sin egen alfabetiska plats följs det här av en beskrivning inom parentes: "fotocell (anordning för omvandling av ljus till elektricitet, gm den fotoelektriska effekten) som alstrar elektricitet medelst solljus." Detta arrangemang är liksom det ovan beskrivna ett slags komplettering av tidigare beskrivning. Men parentesen kan naturligtvis också användas för att förklara ett ord som ännu inte har beskrivits i ordboken och som det därför inte kan hänvisas till för att innebörden ska bli tydlig.

Komplettering av belägg vid uttryck eller fraser

För att inte ge samma beskrivning på två eller flera ställen beskrivs uttryck eller fraser normalt bara på ett ställe. Uttrycket kan emellertid mycket väl och helst nämnas på andra i uttrycket ingående ord men då med betydelsebeskrivningen ersatt av en hänvisning ("se x") till det ord där beskrivning finns. Skulle betydligt äldre belägg (eller vid inskränkt bruklighet yngre belägg) ha upptäckts inför den senare behandlingen så kan sådant språkprov anföras, trots att språkprov normalt inte står där betydelsebeskrivningen har ersatts med en hänvisning.

SPANSK [...] i uttr. *spansk fluga*, se **FLUGA** 1 c. *TullbStbm* 15/7 1578 (i pl., om drogen).

FLUGA [...] i förb. *spansk fluga*, skalbaggen *Lytta* (*Cantharis*) *vesicatoria* Lin., vilken torkad brukas ss. drog (t. ex. för att draga blåsor); äv. om själva drogen; stundom om plåster i vars tillredning nämnda drog ingår, spanskt flugplåster. **SCHRODERUS Comenius** 223 (1639).

Komplettering för etymologins skull

Ofta hänvisas till andra ord som (kanske) spelat roll vid ett ords bildning. Men om sådana andra ord av något skäl inte står i SAOB, beskrivs de i den aktuella etymologiska parentes. Eftersom det moderna ordet *sambo* inte blev beskrivet på *sa-* och spelar roll för uppkomsten av *särbo*, så beskrivs *sambo* på *sär-bo*. Detta är ytterligare ett exempel där nätversionen av SAOB kan göra informationen mer lättillgänglig.

SÄR-BO ⁴⁻¹, äv. ³⁻², sbst. o. pred. adj. oböjl.; ss. sbst. m. resp. f.; best. **-n**, pl. **-r** ³⁻², äv. ⁴⁻¹ [bildat efter *sambo* (*DN* 30/6 (1974)), uttalat med akut, äv. grav accent, sbst. o. pred. adj. oböjl., ss. sbst. m. resp. f.; best. **-n**, pl. **-r** med akut, äv. grav accent, med bet.: person i förhållande till annan person med vilken han l. hon bor o. lever under äktenskapsliknande förhållanden utan att de bägge är gifta med varandra (ss. pred. adj. oböjl., om sådan(a) person(er)), bildat (jfr motsv. anv. av d. *sambo(er)*) till *samman-boende* (se *samman-bo*, v. 1) l. *sam-boende* (se *sam-bo*, v. 1) med skämtsamt anslutning till personnamnet *SAMBO* (jfr *sambo*, sbst.¹); äv. med anslutning till *sam-bo*, sbst.²] var o. en i ett par (se *par*, sbst.¹ 1a) som inte bor tillsammans; ss. pred. adj. oböjl., särsk. i sådana uttr. som *vara* äv. *bo särbo*, *vara par* utan att *bo tillsammans*.

Nödvändig strigling

Om dåvarande försök att skriva Svenska Akademiens grammatik och tidigare arbete med ordboken sa skalden Esaias Tegnér 1842 att "det går så långsamt att det liknar barberaren som uppehöll sig så länge med att raka skägget på ena sidan, att det hann växa till på den andra." Skägget växer, men med striglad kniv och inte alltför stränga krav kan rakningen bli någorlunda hyfsad.

Litteratur

OSA = Om svar anhålles, Svenska Akademiens ordbok på nätet – <http://spraakdata.gu.se/saob/>

SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok) 1898–. Lund.

Tegnér, Esaias 1842–. *Brev i urval*. Utgivna av Nils Palmborg. Del 2. 1982.